

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан), Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
Др Зринка Блажевић, редовни професор, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (Београд, Крагујевац)
Др Миланка Бабић, редовни професор (Источно Сарајево)
Др Јелена Јовановић Симић, редовни професор (Београд)
Др Сања Ђуровић, редовни професор (Крагујевац)
Др Биљана Радић Бојанић, редовни професор (Нови Сад)
Др Снежана Гудурић, редовни професор (Нови Сад)
Др Веран Станојевић, редовни професор (Београд)
Др Милка Николић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Владимир Поломац, ванредни професор (Крагујевац)
Др Јелена Петковић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Ана Јањушевић Оливери, ванредни професор (Косовска Митровица)
Др Марина Николић, ванредни професор / виши научни сарадник (Косовска Митровица / Београд)
Др Владан Јовановић, виши научни сарадник (Београд)
Др Марина Спасојевић, виши научни сарадник (Београд)
Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент (Крагујевац)
Др Дејан Каравесовић, доцент (Крагујевац)
Др Даница Недељковић, доцент (Крагујевац)
Др Тамара Лутовац Казновац, доцент (Крагујевац)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(29–30. X 2021)

Књига I

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић

Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2022.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 9

Александар М. Милановић
АРХАИЗАЦИЈА КАО ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ
ПОСТУПАК У СРПСКОМ РОМАНУ / 15

Јелена Р. Јовановић Симић
ДИЈАЛЕКАТСКИ ПЛУРАЛИЗАМ ИЗРАЗА У ПОЕТСКОМ
ВЕРБАТИВУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА
(НА ПРИМЕРУ РОМАНА ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ) / 27

Марина М. Николић
ИСКАЗИВАЊЕ СУПРОТНОСТИ У РОМАНУ ТРАВНИЧКА ХРОНИКА / 41

Нађаша Б. Киш
ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА ИЛИ КОПУЛАТИВНИ ПРЕДИКАТ У
ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША / 53

Миланка Ј. Бабић
ГЛАГОЛИ И КОНСТРУКЦИЈЕ СА СЕМАНТИКОМ ГОВОРЕЊА
У ФУНКЦИЈИ УВОЂЕЊА И НАВОЂЕЊА ТУЂЕГ ГОВОРА У
РОМАНУ КУКАВИЧЈА ПИЛАД ЛАБУДА ДРАГИЋА / 65

Ана М. Јањушевић Оливери
ФУНКЦИОНАЛНОСТ ВРЕМЕНСКИХ МАРКЕРА
У РОМАНУ ОПРАШТАЊЕ НЕБОЈШЕ ЛАЗИЋА / 81

Милош М. Ковачевић
СТИЛЕМАТИЧНА НЕСТИЛОГЕНОСТ У РОМАНУ
КОНТРАЕНДОРФИН СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ / 93

Марина С. Јањић
СТИЛСКЕ МИКРОСТРУКТУРЕ У ЈЕЗИКУ РОМАНА
БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 103

Јелена Љ. Спасић и Сања Ж. Ђуровић
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА РОМАНА
САРА И ЈАНУАР ЗА ДВЕ ДЕВОЈЧИЦЕ / 115

Тања З. Русимовић
СТИЛСКА ПРЕРЕГИСТРАЦИЈА У РОМАНУ КАКО
УПОКОЈИТИ ВАМПИРА БОРИСАВА ПЕКИЋА / 127

Веселина В. Ђуркин
О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РОМАНА ЂАКОН БОГОРОДИЧИНЕ
ЦРКВЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ / 137

Јулијана С. Деспиновић
СИНТАКСОСТИЛИСТИЧКИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ
ДНЕВНИК ДРУТЕ ЗИМЕ СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА / 151

Драгана В. Станковић

СТИЛОГЕНИ АСПЕКТ ДИЈАЛЕКТИЗАМА У РОМАНУ
ГАЗДА МЛАДЕН БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 163

Оливера М. Дурбаба

ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА У РОМАНИМА
МИРЈАНЕ ЂУРЂЕВИЋ И ЊИХОВА СТИЛОГЕНА ВРЕДНОСТ / 177

Марина Љ. Спасојевић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОМАНА *ЈЕДРО НАДЕ*
Н. МАЛОВИЋА У КОНТЕКСТУ НОВЕ ГРАЂЕ ЗА РЕЧНИК САНУ / 187

Данијела М. Радоњић

О ЛЕКСИЦИ У РОМАНУ *БЕЗДНО* СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 197

Јелена М. Стевановић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ У РОМАНУ *ЧИЗМАШИ*
ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА / 207

Неђо Г. Јошић

ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ
ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 223

Милица Љ. Стојановић

О БЕСТИЈАЛИМ ГЛАГОЛИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 231
(на примерима из романа *Дорошеј Д. Ненадића*) / 231

Биљана Б. Мишић

МЕТАФОРИЧНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА КРЕТАЊА
У РОМАНУ *НА ДРИНИ ЂУПРИЈА* / 243

Драгана Ј. Цвијовић

ЕКСПРЕСИВНА ВРЕДНОСТ ЛЕКСЕМА КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈЕ ОСОБА
У РОМАНУ *ВРЕМЕ КОКОШКИ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 251

Сања М. Куљанин

ЈЕЗИЧКА УТЕМЕЉЕНОСТ ОПСЦЕНИХ КОНТЕКСТА
У ПРОЗИ РАДОСЛАВА БРАТИЋА / 263

Ивана Р. Јовановић

О НАЧИНИМА ИЗРАЖАВАЊА У РОМАНСИЈЕРСКОМ
И У НАУЧНОМ НАРАТИВУ / 273

Марија М. Шљукић

СЛОЈЕВИТОСТ ЈЕЗИКА РАДОВАНА БЕЛИ МАРКОВИЋА У РОМАНУ
СТОЈНА ВЕТРЕЊАЧА ИЗ ДОМЕНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ / 287

Ивана Б. Палибрк

ГРАФОСТИЛЕМИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ РОМАНУ / 297

Даница М. Јерођијевић Тишма

Дејан М. Каравесовић

ОНОМАТОПЕЈА И ЗВУЧНИ СИМБОЛИЗАМ У ПРЕВОДУ
РОМАНА И КРАТКИХ ПРОЗНИХ ФОРМИ ЗА ДЕЦУ / 307

Александра М. Радовановић

О ОГРАДАМА У РОМАНУ *THE REMAINS OF THE DAY*
И СРПСКОМ ПРЕВОДУ *ОСТАЦИ ДАНА* / 319

Тиана М. Тошић Лојаница

МЛАДИЋИ У ПОНОЋНОМ ВОЗУ ИЗ РАШКЕ: ПРЕНОШЕЊЕ
СТИЛСКИ ОБЕЛЕЖЕНЕ ЛЕКСИКЕ НА ЕНГЛЕСКИ / 331

Даница Б. Недељковић

УНИВЕРБИЗАЦИЈА И КОМПОЗИЦИЈА КАО СТИЛИСТИЧКИ
ПОСТУПЦИ ОНЕОБИЧАВАЊА ЈЕЗИКА У ЗБИРЦИ ПРИЧА
ОСМЕХ ЗА СВАКИ ДАН ЈЕЛИЦЕ ГРЕГАНОВИЋ / 343

Ивана Д. Милошевић

ГЕРМАНИЗМИ У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА
– КОМПАРАТИВНИ ПОГЛЕД / 357

Веран Ј. Шианојевић

О НАРАТИВНИМ УПОТРЕБАМА ВЕЗНИКА КАД(А) И
ЊЕГОВИХ ФРАНЦУСКИХ ЕКВИВАЛЕНТА / 367

Милана Л. Додиџ

ЈЕЗИК И СТИЛ ИВА АНДРИЋА: УЛОГА ГЛАГОЛСКИХ
ВРЕМЕНА У ПРИПОВЕЦИ ЖЕЋ И ЊЕНОМ ПРЕВОДНОМ
ЕКВИВАЛЕНТУ НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК / 379

Неђо Г. Јошић¹

Институт за српски језик САНУ
Београд

ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

Аутор се у раду бави начелним језичким питањима епохе реализма. Ријеч је о развоју лексичког фонда и усавршавању лексичког система српског језика који се посматрају из угла књижевног правца као цјелине (као илустрација и из угла појединих приповједача, нпр. Лазе Лазаревића).

Кључне ријечи: српски реализам, Лаза Лазаревић, лексички фонд, лексички систем, лексички развој, лексикологија, српски језик

У периоду потпуног процвата реализма као књижевног правца (дакле, тек крајем XIX вијека) српски језик је добио своју „књижевну архитектонику” (Бошковић 1978: 189) и свој стални лексички фонд. Циљ овог рада је да укаже на значај појединих стваралаца епохе реализма чије се приповједачко дјело и њихов књижевни рад уопште данас препознају као носиоци тога фонда, као темељ за његово даљње усавршавање и гранање. Можда је овај рад најбоље отпочети цитатом из једне расправе Радосава Бошковића насловљене као *Ђуро Даничић и књижевни језик наш* објављене давне 1947. године. У тој невеликој а веома садржајној расправи Бошковић је навео и ово: „Треба знати: књижевни језик није књижевни само зато што је језик књиге, језик писане речи; он је књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своје конструкције, своју структуру, своју физиономију. Класичан пример за ово пружа језик Марка Миљанова. То је још народни језик, још народски језик, још у малој мери књижевни језик: то је језик без организоване, синтаксички организоване, сложене реченице, без типичних књижевних свеза, без глаголских и апстрактних именица, без конструкција и обрта типичних за књижевни језик; без многочега што књижевни језик има и мора имати; то је – народни језик на папиру, у правом, а не фразеолошком смислу тога израза. Такав је, у извесном правцу, и Вуков језик у првим, а донекле и у доцнијим делима његовим; такав је и Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива; такав је, опет у извесном правцу, и језик проте Матије Ненадовића” (Бошковић 1978: 190).

У наведеном цитату било је ријечи о језику средишњих фигура епохе романтизма и предромантизма у чијим дјелима на овај или онај начин провејавају књижевне особености које ће у пуној снази да се развију тек с епохом реализма. Било је ријечи о Марку Миљанову као писцу херојских анегдота (*Примјери чојства и јунаштва*), о Вуку и Проти Матији Ненадовићу као представницима тзв.

1 nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, на основу уговора бр. 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ 17. 1. 2022. године.

устаничке прозе чије је дјело настало на традицији усменог народног приповиједања, односно на традицији народне епске поезије, када је о Његошу ријеч. Поезија епохе романтизма у тијесној је вези с народном усменом традицијом. И сам овај превасходно пјеснички књижевни правац није донио богзна колики замах у развоју језика уопште, иако су његови малобројни представници водили рачуна о грађењу језика и том истом језику давали књижевни правац. У развоју лексичког фонда романтизам је такође остао слабога даха, изузимајући књижевно дјело Лазе Костића, а у некој мјери и књижевни рад Јована Јовановића Змаја и уопште његово старање о изградњи и употпуњавању лексичког фонда српског језика.

Лаза Костић као највећи пјесник српског романтизма начинио је велики помак у схватању и примјени језичких средстава, између осталих и на плану лексичког система. Костић је имао истанчан осјећај за ријеч, за њен значењски и граматички аспект, за језик уопште. То несумњиво најбоље показују Костићеве допуне Вуковом *Српском рјечнику*, а надамсе његова *Књига о Змају* (1902), у којој су поједини сегменти посвећени неким лексичким слабостима и непримјереностима Змајеве поезије. Како год да се узме, сав у служби друштвеног препорода и потврђивања националног идентитета, романтизам као правац је у погледу употребе језичких могућности остао некако скучен, између осталог и зато што је био превасходно пјеснички правац, па према томе и недовољно прикладан за употребу оних изражајних средстава којима далеко боље погодују обухватније жанровске форме, какве су приповијетка и роман.

Тек с епохом реализма, српска књижевност је ушла у период у којем доминира управо овај жанр. Сеоска приповијетка и роман пружили су могућност писцима да у оквирима нове поетике искажу свој књижевни дар, да у наративне токове својих дјела призову све језичко обиље из књижевног наслеђа, из савременог и стварног живота. Ту није ријеч само о лексичкој карактеристичној за крај одакле стваралац потиче, већ и о другим видовима језичке материје какви су клишеи, устаљене конструкције, изрази или поређења какви живе у датом дијалекту или говору, па и цјелокупном оном књижевном наслеђу што стоји иза епохе реализма, у усменој књижевној баштини и књижевности устаничке прозе, предромантизму и романтизму, који стоје у основици развоја српског књижевног језика новијег доба. Сеоска приповијетка и роман као основне и надамсе широке наративне форме епохе реализма омоућавали су писцима да пониру у свој језик који је у начелу имао фолклорну основицу, али и да тај исти језик граде, изграђују, дотјерују у својим дјелима, да га чине разумљивим, јасним и богатим, уопште удешеним тако да је као средство комуникације способан да изнесе сав свијет њихових књижевних замисли и њихова књижевна настојања.

Имајући у виду општи идеал књижевног језика као визију, аутори епохе реализма су и сами били градитељи тога језика, али сваки на свој особен начин, редовито полазећи од савременог језичког стања своје средине. Неки од њих давали су и језичке поуке, одређивали правилност употребе или разјашњавали творбено-семантички аспект појединих лексичких јединица које су им се чиниле језички занимљиве.³ Савремено језичко стање међу различитим срединама одакле

3 Тако је нпр. Симо Матавуљ у листу Нова Зета (год. 1889, стр. 196-197) под општим насловом „Враћајмо народне ријечи на своје мјесто”, и са данашњег аспекта гледано доста зналачки разјашњавао творбени аспект или ваљаност употребе неких ријечи које су се јављале у текстовима онога времена. Међу њима су: *десечар, официр (офицер, овицер, вицер), великосудија* итд. Тако нпр. за ријеч *великосудија* Матавуљ наводи: „те ријечи нема у Вукову рјечнику, нити у народном говору, нити закони српскога језика допуштају да се ријеч може сложити од придјева *велико* и од које *именице*”.

писци потичу, није се сводило само на разлике у лексици, већ је подразумијевало и разлике морфолошког па и синтаксичког карактера, подразумијевало је нешто другачију синонимију, фразеологију и поређења, нешто другачији лексички систем, нешто другачији језик уопште. Говорећи о Вуку Караџићу у једној краћој расправи, Радосав Бошковић је у том погледу навео сљедеће: „Он [Вук] је видео сву лексичку расцепканост наше језичке територије – њему је било потпуно јасно да језик Дубровника није исто што и језик Црне Горе, да је језик србијанске и босанске чаршије нешто друго него језик србијанског и босанског села, да је језик Војводине, нарочито градова Војводине, нешто треће” (Бошковић 1978: 188).

Реализам као књижевни правац преовлађује у последње три деценије XIX вијека, „у време када је класично доба реализма у развијеним европским књижевностима већ било прошло, а наставља се у нешто измењеном облику у прозном стварању прве деценије XX столећа” (Деретић 1983: 362). У духу реалистичке поетике, његови представници су настојали да у свом књижевном штиву вјерно дочарају живот, породичне и друштвене односе, схватања и обичаје, да дају реалистичне представе предјела, села и вароши, да у говорне пасаже својих ликова унесу што вјерније особености говора карактеристичног за поједине крајеве или за поједине сталеже варошких средина. „Различити друштвени, културни, дијалекатски па и етнички карактер покрајина у којима живе Срби помешани са другима сродним и несродним народима [...] условили су велику разноликост у нашој реалистичкој прози, разноликост која је долазила до израза на свим њеним плановима: тематици, ликовима, амбијенту, језику и стилу” (Деретић 1983: 364). У књижевности реализма регионална тематика доспјева у први план, а с њом и провинцијалне ријечи веома често у свом дијалекатском руху. Тако се ширио опсег лексичког система српског језика, али провинцијализми нису једино језичко средство карактеристично за његово ширење. И лексика друге природе и другачијег поријекла представљала је фактор ширења и уобличавања српског лексикона у последњим деценијама XIX вијека. То најбоље показује књижевно дјело важнијих представника епохе реализма, надасве проза Лазе Лазаревића или Стевана Сремца. „Од писца средине и друге половине XIX века, пред које се поставио задатак заснивања новог књижевног језика на начелима Вукове реформе” Егон Феке (међу другим дјелатницима из Војводине и Србије) наводи прозаисте: Јаков Игњатовић, Богобој Атанацковић, Ђура Јакшић, Љубомир Ненадовић, Милан Милићевић, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Јанко Веселиновић (Фекете 1984: 88). О језику Стевана Сремца желимо да дамо само скицу, да би се нешто детаљније задржали на лексици Лазаревићевих приповједака.

Језик **Стевана Сремца** (1855–1906) када се у цјелини гледа „је језик оновременог стандарда” (Остојић 1998: 147), језик с елементима старије књижевне баштине и наддијалекатским обиљежјима, иако је његово дјело у знатној мјери прожето дијалекатским материјалом надасве у лексичко-синтаксичком и морфолошком погледу. Како Сремац дочарава догађаје из двију битно различитих култура, и дијалекатска грађа је битно различита идући од дјела до дјела. У дјелу *Пој Ђира и пој Сџира* тематика је усредсређена на војвођанску средину и њену варошку културу, те се овамо јављају дијалекатски облици карактеристични за ту средину; у *Ивковој слави* писац обрађује истинити догађај из живота нишке чаршије с краја XIX вијека, те дјело обилује дијалекатском грађом карактеристичном за јужноморавске говоре. Сремчево књижевно дјело проткано је бројним конструкцијама карактеристичним за различите друштвене слојеве, па је овдје ријеч о језику „који има живу везу с урбанизованим говором градске средине”

(Остојић 1998: 148). Проповједачко дјело Стевана Сремца карактеристично је и по бројним лексемама страног поријекла: *Ивкова слава* по турцизмима (овамо се дочарава вријеме које је претходило повлачењу Турака из јужних српских градова); *Пој Ђира и јој Сиџира* по лексици мађарског и њемачког поријекла која је у Војводству била нарочито актуелна у XIX вијеку, па према томе и на његовом самом крају кад пада Сремчев стваралачки рад. У наведеним дјелима (овим и другим), очигледна је снажна тежња да се књижевнојезички материјал обликује у складу са захтјевима Вукове „опћените правилности” као начела, те се Сремац као писац класичног реализма данас с правом сврстава међу значајне градитеље савременог српског језика свога времена.

На почетку скице о Лазаревићевом језику, рећи ћемо тек толико да је **Лаза Лазаревић** (1851-1891) у почетку био присталица схватања Светозара Марковића, али је касније напустио социјалистичка увјерења и окренуо се либералима, „и до краја живота развијао се у духу европеизираниог српског традиционализма” (Деретић 1983: 382). У оцјенама књижевних критичара и историчара књижевности редовно се наглашава да је Лазаревићев језик лијеп и чист, снажан и богат, и та оцјена у књижевној критици и историографији прати његово књижевно дјело као трајно обиљежје. Такве језичке особености Лазаревићеве прозе осјетио је историчар Љубомир Јовановић непосредно после смрти. У обимном предговору за прво издање Лазаревићевих приповједака навео је: „Још једну лепоту даје свим овим радовима српски језик, богат, чист, правилан [...] С тога његови списи чине оне ретке књиге које и читаоцима и науци пружају, без мало савршене, обрасце књижевнога језика српскога” (Јовановић 1898: XL). Пишући о приповједачком дјелу Лазе Лазаревића, Велибор Глигорић је између осталог навео и сљедеће: „Лазаревић је поклањао велику пажњу језику у својим приповеткама. Он је био из краја у коме се лепо и чисто говорило. Када је писао приповетке са мотивима из сеоског живота, чувао се да му језик с једне стране не буде много фолклоран, с друге стране да се не повароши и тиме се не удаљи од оне средине и од оних људи о којима је у приповеткама реч, да не изгуби од онога националног духовног обележја о коме говори Недић. Чувао се китњастог стила, као и оног књишког у коме се била задржала избледела терминологија романтизма. Волео је реч из народа, једру и пуну живота. И у гајењу језика осећа се Лазаревићева верност традицијама, мада се, с друге стране, и овим путем назире перспектива модернијег савременијег духа који добија српска реалистичка књижевност Лазаревићевом прозом” (Глигорић 1954: 179).

Лаза Лазаревић је један од твораца српског књижевног језика. Тематска сложеност и стилска слојевитост његовог књижевног дјела захтијевали су да у избору језичких средстава буде веома обазрив, да у креирању својих ликова, дочаравању приповједачке атмосфере, обликовању дијалога итд., води брига о језику и стилу, превасходно у погледу избора лексичких средстава. Његов језик сматра се узорним књижевним језиком свога времена, и не само узорним: „Лазаревић је творац српске психолошке приповетке и један од најбољих стилиста у историји наше прозе” (Деретић 1983: 386). Лазаревић је као стваралац надишао локалне језичке особености свога краја и свој језик унеколико приближио језику карактеристичном за Београд, за београдски стил. То је било и опште обиљежје прозних писаца друге половине XIX вијека, обиљежје о којем је А. Белић својевремено навео: „Тачно је да су сви индивидуални језици књижевника дошљака, којих је било и из најудаљенијих крајева [...] – добијали београдску боју; али су они уносили, као што је већ речено, у општу творницу београдског језика и нове

елементе. Све то заједно давало је нове могућности за језичко стварање, савијање, ширење, сабијање и најразличније кројење онога тананог ткива које сваки језик претставља. Све је то појачавало поменућу слободу стварања, у границама народног духа, и давало извесну лакоћу и окретност књижевног стила различних претставника београдскога језика” (Белић 1934: 197).

Језик Лазаревићевих приповиједака носи у себи пуно елемената поцерског говора, надасве у лексички и фразеологији, али је то језик унеколико „побеограђен” – како се о њему изразио Александар Белић пишући о тзв. београдском стилу (исп. Белић 1934: 195). Лазаревићев језик „типичан [је] за ону фазу у развоју нашег уметничког прозног израза када народни језик наш налази подесне уметничке форме, чија је вредност несумњиво висока, да се у њих излије” (Николић 1967: 63). Овдје не бих да се начиње питање шта чини Лазаревићев књижевни фонд, шта чини приповједачев општи допринос развоју тога фонда, шта одликује значењске и друге односе међу лексичким јединицама у оквирима његовог фонда итд., јер би разматрање таквих питања подразумијевало монографски приступ (као што је то показао нпр. Ж. Станојчић (Станојчић 1973) бавећи се синтагматским односима у Лазаревићевом дјелу. Овдје бих само да се предоче (опет у виду скице) поједини сегменти Лазаревићеве лексике која код њега фигурира уз онај општи, мање-више устаљени лексички фонд.⁴

а. При дочаравању друштвених и историјских прилика, карактерних одлика ликова, догађаја и дешавања карактеристичних за дато временско раздобље, Лазаревићево дјело карактеришу **застарјеле форме лексике** (архаизме, историзме, старокњижевне ријечи):

измежду: Измежду нас два рођена брата;
попечитиљ: честитала је и желела да буде „председатељ, и начелник, и попечитиљ”;
сјахилук: Цијело је село било попов спахилук;
каптана: Добар кочијаш по доктора, а добар катана по владику;
оканик: ако не попијеш на душак оканик;
уишја: Вучку дадоше да угреје утију;
физикус: Јоца убрзо затим доби место физикуса;
јеџо (у изразу **преко јеџо**): Озбиљан преко јеџо, па само заповеда;
добродетел: „највећа добродетел је бити истинољубив”;
обредословије: А знаш ли како ваља правило службе и „обредословије”?
крвопеченије: па стаде читати „молитву од крвотеченија”.

б. Како је Лазаревићево приповиједање засновано на народној основици, говору бивше Шабачке нахије, сасвим је очекивано да се у његовом дјелу јавља замашан број **покрајинских ријечи** (највећи број њих посвједочен је у монографији Берислава Николића, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд). Овдје ћемо навести покоју, тек као илустрацију:

бон (= тужан): иза њега као да види боно и бледо Вертерово лице;
изјерити се: Точкови су се били изјерили;
једвини (у изразу **на једвине јаде**): На једвине јаде могодијаше она са својих педесет и осам година скухати ручка и опрати кошуља;
кевиљ (= балавац): још кад је био кевилъ;
мањ речца: Мањ по томе што још игра крајцара?
минцаћ: Читав дукат даде манастиру, баш минцаћ у тас, трак!

4 Један број примјера узет је из дјела *Приповијке Л. К. Лазаревића* (свеска прва), Српска штампариија у Загребу, Београд-Загреб 1898., други је посредно преузет из монографије Н. Вуловић *Лексика у приповијкама Лазе К. Лазаревића*, посебно из одјељка који се односи на рјечник (Вуловић 2010).

нуто (обично са партикулом *-ge* = гле, ево): Нутоде! – рече Видак;
чеперак (= мјера за дужину, педаљ): вампири су чекали да се минутна сказаљка на сахату помакне за један чеперак.

в. Међу ријечима страногa поријекла **турцизми** чине најдоминантнији слој. Ипак, бројне су ријечи и другачијег поријекла (њемачког, француског, мађарског итд.) с различитим степеном адаптације.⁵

ајдамак: виче на волове и дере ајдамаком;
анасана (= до ђавола): анасана, мислио сам, та то ја морам једном свршити;
бадија: Јешица лупи глаовм о бадију;
белензука: Па је л' ти казала да си јој украла белензуку?;
бош прид. непром. (у изразу **бош посла**): Бош посла! У народу се не може ништа учинити;
илицар: И Мојсило илицар цеди лимун и струже со с кифле у базен;
јаваи: Стооој! Јаваш! – вичеш ти;
пачалук: па широки пачалуци прекрили до пола ногу;
пусаи: место политичких новина у шпагу, носили [су] пусат за пасом.

Језик књижевног дјела Лазе Лазаревића има своју књижевну форму; то је можда најуспјелије остварена индивидуална форма књижевног језика у оној основној фази српског реализма када је он као књижевни правац доживљавао своју зрелост. Лазаревић је несумњиво надишао завичајне дијалекатске особности. Његово књижевно дјело у завидној мјери се одликује „и хиперграматичношћу” у бројним сферама употребе језичке грађе: „констатација о последњем значи само интеграцију два чиниоца Лазаревићевог језика као језика епохе друге половине XIX века – народне (дијалекатске) основе и формираног књижевног језика београдске средине” (Станојчић 1973: 6).

У погледу лексичког репертоара, оправдано се може рећи да је Лазаревић помјерио дотадашње границе употребе ових или оних језичких форми. Стилиста какав је био, приповједач који је српску приповијетку у књижевном и поетичком погледу уздигао на ниво репрезентативних књижевних остварења, Лазаревић је као изузетно даровит приповједач зналачки користио све оно што му је језик XIX вијека могао да пружи: књижевну лексику која је довољно очврсла у књижевности реализма и епохи која му је претходила, језичке обрасце своје средине (с већим бројем туђица и ријечи ужег локалног карактера), лексику страног поријекла која се на овај или онај начин адаптирала у књижевном језику Лазаревићева времена, евокативне форме у казивању и изражавању, лексику која показује какав вид застарјелости (архаизме, историцизме, ријечи карактеристичне за старије фазе у развоју српског језика) – али је све то користио с мјером и с осјећањем посебне финоће, „потврђујући [тако] ... велику творачку улогу у стварању нашег савременог књижевног језика и интелектуалног, образовног стила” (Вуловић 2010: 54). Обдарен изузетним градитељским способностима и истанчним осјећајем за језик, Лаза Лазаревић је зналачки његовао књижевнојезички израз. Могло би се закључити да је тако творачки настројен имао пред собом сасвим јасну представу о лексичком систему српског језика и односима међу његовим чиниоцима, представу о творбеним моделима и законима, представу о лексичко-синтаксичким могућностима.

5 Било би занимљиво такође утврдити у којој мјери изрази, склопиви, сентенце и сл. из страних језика имају удјела у профилисању Лазаревићевих ликова. Страни елементи, надам се њемачки, посебно су изражени у приповијети *Швабица* (нпр. „Die Hunde haben noch immer die Jacke nicht voll“, каже Макс мислећи на Французе као противнике).

Стварајући слике, изражавајући осјећања и односе међу ликовима, дочаравајући дух средине и времена о којем пише, увјерљив, жив, снажан и сугестиван као приповједач, Лаза Лазаревић је у свом невеликом прозном опусу (од посмртно објављене приповијетке *Швабица* наовамо), истински градио књижевни језик српски и ширио његове перспективе.⁶

Као правац у српској књижевности реализам је имао изузетну улогу у развоју лексичког система српског језика, у обликовању лексичког фонда и ширењу његовог распона, уопште у стварању оне језичке подлоге која ће послје епохе реализма послужити јачању функционалне способности лексичког система у савременом књижевнојезичком и комуникативном амбијенту. Епоха реализма је изнијела пред наше видјело сав онај стварни лексички свијет из различитих области српског етничког и језичког простора,⁷ све оне ријечи које су на овај или онај начин активирани и уведене у књижевна штива. Зато је реализам у српској књижевности онај широко засновани темељ на којем ће у потоњим епохама да се грана и усавршава језички систем у сваком, а надасве лексичком смислу.

Литература

- Белић 1934: Александар Белић, „Београдски стил”, *Наш језик*, год. II, св. 7, Београд, 193-200.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград.
- Вуловић 2010: Наташа Вуловић, *Лексика у приповијеткама Лазе К. Лазаревића*, Институт за српски језик, Монографије, књ. 8, Београд.
- Глигорић 1954: Велибор Глигорић, *Српски реалисти*, Просвета, Београд.
- Деретић 1983: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Згуста 1991: Ладислав Згуста и др., *Приручник лексикографије* (прев. Данко Шипка), Завод за уџбенике и наставна средства, Свјетлост, Сарајево.
- Јовановић 1898: Љ. Јовановић, Лаза К. Лазаревић (предговор), *Приповијетке Л. К. Лазаревића*, свеска прва, Београд-Загреб 1898, III-XLIII.
- Николић 1967: Берислав Николић, *Књижевници и језик*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.
- Николић 1966: Берислав Николић, *Мачвански говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVI, Српска академија наука и Институт за српски језик, Београд.
- Остојић 1998: Бранислав Остојић, Мјесто и значај језика Стевана Сремца у српском књижевном језику, *Српски језик*, св. III/1-2, Београд, 141-148.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Библиотека друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.

6 „У његовом делу - навео је Скерлић - има толико уметничке лепоте и списатељске вештине, толико склада и осећања мере, толико форме и стила, да у њему треба гледати човека који је на европску висину подигао српску приповетку” (Скерлић 1912: 218).

7 „Најлакше се усваја реч - тврди М. Пешикан - која спонтано настаје на разним местима и спонтано добија исти облик” (Пешикан 1970: 120).

- Скерлић 1912: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Издање књижаре С. Б. Цвијановића, Београд.
- Станојчић 1973: Живојин Станојчић, *Синтакса Лазе К. Лазаревића I*, Синтагматски односи, Институт за српскохрватски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 4, Београд.
- Стевановић 1987: Михаило Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*, Матица српска, Нови Сад.
- Фекете 1984: Егон Фекете, Допринос српских писаца стварању српског књижевног језика у другој половини XIX века, *Наш језик*, св. XXVI/2-3, Институт за српски језик САНУ, Београд, 83-93.

THE ERA OF REALISM AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE LEXICAL SYSTEM OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

With the era of realism, Serbian literature entered a period dominated by the village short story and the novel as the basic narrative forms. These narrative forms gave writers the opportunity to show their literary gift within the framework of the new poetics, as well as the opportunity to include all that linguistic abundance from the literary heritage, as well as from contemporary and real life, into the narrative streams of their works. This includes not only the lexicon characteristic of the region where the creators come from, but also other types of linguistic material. The village short story and the novel allowed writers to immerse themselves in their own language, but also to build and refine that same language, to make it comprehensible, clear and rich, to essentially turn it into a language that (as a means of communication) can present the whole world of their literary ideas. Using the linguistic heritage based on folklore, the creators of the era of realism laid the foundation for the further development and diversification of the lexical fund of the Serbian language, for the refinement of its lexical system, and for the refinement of its expressive possibilities in the face of creative challenges in the contemporary literary-linguistic and communicative environment.

Key words: Serbian realism, Laza Lazarevic, lexical fund, lexical system, lexical development, lexicology, Serbian language

Neđo G. Jošić